

Вплив природно-правової

доктрини на зміст права на творчість

І. А. Богдан

аспірант кафедри трудового права та права соціального забезпечення Київського національного університету імені Тараса Шевченка

У статті досліджується вплив природно-правової доктрини на формування та розвиток змісту права на творчість. Установлено, що теорія природних прав формує «первинний правовий зміст» права на творчість як природного, яке в процесі свого розвитку через формалізацію може та повинно стати суб'єктивним правом працівника на творчість у трудових правовідносинах.

Ключові слова: теорія природного права, суб'єктивне право, право на творчість, суб'єкти трудових правовідносин.

В статье исследуется влияние естественно-правовой доктрины на формирование и развитие содержания права на творчество. Установлено, что теория естественных прав формирует «первичное правовое содержание» права на творчество как естественно-го, которое в процессе своего развития путем формализации может и должно стать субъективным правом работника на творчество в трудовых правоотношениях.

Ключевые слова: теория естественных прав, субъективное право, право на творчество, субъекты трудовых правоотношений.

The influence of the natural law doctrine in formation and development of the content of the right to creativity is investigated in the article. It is established that the theory of natural rights form «primary legal content» of the right to creativity as a natural, which in its development process by formalizing can and should become a subjective employee right to creativity in labor legal relations.

Keywords: *theory of natural rights, the subjective right, the right to creativity, subjects of labor legal relations.*

Збільшення потенціалу країни, насамперед економічного, стає можливим унаслідок використання особливого виду суспільного ресурсу — творчих здібностей людини, які на відміну від інших ресурсів не можуть бути вичерпані.

Загальновідомим є факт, що найбільших успіхів в економічному розвитку та підвищенні якості життя досягають ті країни, де створені найкращі умови для реалізації творчих здібностей, особливо у сфері науки, винахідництва та раціоналізації [1, с. 96].

Сферою діяльності людини, де опосередковано реалізуються її здібності, у тому числі до творчості, є праця — систематична трудова діяльність. «Монопольною» галуззю права, що має безпосереднім предметом регулювання реалізацію тих чи інших здібностей особи справедливо можна вважати трудове право.

Працю можна розглядати в широкому розумінні — як явище (суспільний процес), пов'язане із суспільною формою діяльності, так і у вузькому розумінні — як процес застосування здібностей до праці конкретною особою (соціологічний, філософський аспект), як сукупність трудових операцій (організаційно-економічний аспект), як виконання тру-

дових обов'язків безпосередньо працівником (правовий аспект) [2, с. 7].

У всіх можливих значеннях діалектика праці обумовлює еволюцію людини та перетворення «людини розумної» у «людину творчу» — це закон існування людства у світі вичерпних ресурсів і необмеженості та нескінченості потреб людини.

Творчість — іманентна властивість людини, що є об'єктивною складовою її існування. Вона формує внутрішній мотив — потребу в реалізації, а наявність невирішених суперечностей, протиріч у житті є зовнішнім стимулом до прояву цієї здібності через здійснення творчої діяльності.

Творчість у праці, зокрема у трудових відносинах, передбачає залежність від конкретних соціальних умов взагалі. Це виявляється у залежності реалізації здібності до творчості від конкретних умов праці працівника, створених роботодавцем та забезпечених і гарантованих державою.

Участь у такому процесі держави (державних органів) за сучасних умов є вирішальною, саме вона дає змогу виявити та реалізувати в правових нормах, як в універсальному регуляторі існуючі закономірності розвитку творчості та забезпечити право людини на творчість за допомогою норм права як універсального регулятора суспільних відносин.

Начебто всупереч основному закону діалектики — закону взаємного переходу кількісних змін у якісні, на сучасному етапі розвитку трудового права України як соціального регулятора певних форм праці спостерігається тенденція спадання «розуміння» ролі та значущості трудової діяльності особи в статусі працівника як суспільно бажаного явища. Праця дедалі частіше сприймається як така, що потребує систематичних зусиль, як «тягар», який особа вимушена терпіти задля підтримання життєдіяльності.

У такому контексті говорити про належні умови для реалізації працівником здібності до творчості не доводиться.

Таке відношення до праці нівелює цивілізаційну цінність трудового права та обумовлює деградацію основних засад, на яких ґрунтується трудова поведінка працівника, зокрема самодисципліна, вимогливість до себе, самовдосконалення, «творче» ставлення до праці, тобто «якість» здатності працівника до праці.

Усе вищезазначене доводить потребу щодо перегляду основних методологічних засад, серед яких центральне місце займають: 1) дослідження змісту трудової поведінки при реалізації працівником своїх здібностей до праці як об'єкта правового регулювання, оскільки саме об'єкт визначає специфіку прийомів та засобів правового регулювання на даному конкретному етапі розвитку; 2) відновлення впливу вихідних засад праворозуміння на сучасне трудове правове регулювання, оскільки на рівні праворозуміння закладаються основи методології правового регулювання.

У зв'язку з тим, що виявити рівень творчих здібностей у працівника на перший погляд та при спілкуванні практично неможливо, показником їх наявності на необхідному рівні є власне трудова поведінка працівника в процесі праці та за її результатами.

Трудова поведінка — це свідомо регульований комплекс дій і вчинків працівника, пов'язаних з поєднанням професійних можливостей та інтересів з діяльністю виробничої організації, виробничого процесу. Це процес самоналаштування, саморегуляції, що забезпечує певний рівень особистісної ідентифікації. При цьому не слід ототожнювати трудову поведінку з поняттям «виробнича поведінка». Мають рацію ті автори, які вважають, що в цьому разі не враховуються особистісні характери-

сти працівників (соціально-психологічні, психофізіологічні та ін.), що виступають важливими факторами їхнього трудового потенціалу. Тобто сутність трудової поведінки працівника полягає не тільки у створенні суспільного продукту, а й у відтворенні фізичних і духовних сил працівника, розширенні його знань, розвитку навичок, умінь, здібностей до саморегуляції і творчості [3, с. 158].

Трудова поведінка є змістом трудових правовідносин, що регулюються нормами трудового права. Трудові правовідносини — це врегульовані нормами трудового права суспільні відносини, що виникають у результаті укладення трудового договору (власне трудові), а також відносини з приводу встановлення умов праці на підприємствах, навчання й перекваліфікації за місцем роботи та відносини, пов'язані з наглядом і контролем за додержанням трудового законодавства, вирішенням трудових спорів та працевлаштуванням громадян [4, с. 60].

Очевидно, що трудова поведінка працівника лише частково залежить від умов праці, створених або забезпечених роботодавцем. Інша частина факторів, які впливають на якість виконання працівником своєї трудової функції, стосується власне особистісних характеристик працівника, зокрема здатності працівника до самодисципліни, самовдосконалення з метою прояву своїх найкращих здібностей у процесі праці, у тому числі й здібності до творчості.

При цьому слід пам'ятати про умовність поділу характеристик працівника на ділові та особистісні, бо вони проявляються завжди у сукупності та, як правило, в момент прояву не усвідомлюються особою. Усі якості працівника в певний момент можуть бути діловими.

Сьогодні в трудових відносинах наявні випадки «формальної» відповідності працівника займаній посаді, тобто від-

сутності належного «творчого» ставлення до праці.

Однією з умов відсутності мотивації проявляти творчість та розвивати здібності до творчості є «несформованість» права працівника на творчість та відсутність правового механізму реалізації відповідного права.

Право на творчість, як і право в цілому, складне багатовимірне явище, тому його вивчення передбачає багаторівневе пізнання. У юридичній науці виділяють декілька рівнів пізнання права, кожен з яких має свій предмет та цілі.

Загальна теорія права — це результат теоретичного узагальнення положень практичної юриспруденції. Більш високим ступенем абстрактності та виходом за межі юридичної проблематики володіє такий рівень пізнання — філософія права. Філософія права заснована на моральних ідеалах, ученнях про права людини, ідеалах природного та позитивного права.

У становленні права на працю та права на соціальне забезпечення важливу роль відіграло доктринальне обґрунтування — вчення про природні, вроджені права людини та юридико-позитивістське вчення про права людини [1, с. 5].

Теоретичні положення, що мають загальне методологічне значення, виводять на вихідні позиції при вирішенні цих питань, дають змогу виробити ці рішення на основі суворих світоглядних, філософських засад. Метод (методологія) відіграє ключову роль — роль компаса, що дає змогу орієнтуватися у фактах дійсності, визначати загальну стратегію дослідження [5, с.15].

Найбільш поширеним критерієм для вибору методології є питання методології певної правової школи, яка домінує у суспільстві. Залежно від праворозуміння визначаються також порядок та форма відображення державно-правової дійсності.

Однією з найбільш поширених теорій права в науці є теорія (школа) природного права. Іноді цю школу ще називають «філософським підходом до права». Проте з такою назвою погодитись важко, бо може скластися думка, що всі інші підходи до права не мають під собою певного філософського підґрунтя, а це — не так. Деякі автори називають цей підхід «моральним підходом до права», з чим можна погодитись, оскільки мораль і право для цього напряду фактично одне й те саме [6, с. 366-367].

Як зазначає А. Д. Машков, суть даної теорії права полягає у тому, що існують дві системи норм: норми позитивного права і норми права природного. Право позитивне — це те, яке виражене в законодавстві і звичаях, прийнятих державою і які підтримуються державним авторитетом. Тоді як природне право — норми, які витікають з людського розуму або надані людині Богом. Позитивне право змінне, що зумовлене різними причинами — волею законодавця, історичними подіями тощо. Природне право, навпаки, вічне і незмінне, як незмінні Божі приписи і/або людська природа. При цьому природне право вище за позитивне, воно стоїть над ним. У позитивному праві можуть бути неправильні, несправедливі норми (закони тощо), норми ж природного права уособлюють у собі вищі початки справедливості. Позитивне право національне, правова система кожної країни характерна своїми особливостями, тоді як природне право має загальнолюдський характер і притаманне для усіх народів. Саме природне право і є власне правом [6].

Філософ Петер Коллер вказує на те, що, оскільки природні права належать кожній людині, немає значення, гарантовані вони через позитивне право чи ні, вони є передусім моральними правами, тобто правами, що спираються на мо-

ральні переконання, а не на правові норми. Проте оскільки вони також забезпечуються позитивним правом, вони мають статус легальних прав [7, с. 87].

Зміст даної тези нерозривно пов'язаний з сутністю людини та невід'ємною від неї творчою складовою. Так право на творчість є легальним на тій же підставі, що сам факт існування людини породжує право на життя.

Якщо говорити про обґрунтованість теорії природних прав, усе начебто логічно та більш за те — здається справедливим. Однак виникають сумніви щодо самодостатності зазначеної теорії, зокрема у частині визнання та реалізації природних прав. Посилює цей сумнів та обставина, що людська природа є суб'єктивною в залежності від кожного окремого індивіда.

Один з прибічників теорії природних прав Томас Гоббс зазначав, що в природі людини закладено прагнення до конфлікту, до боротьби за свої інтереси, недовіра, жага слави, які призводять до «війни всіх проти всіх». Дж. Локк, навпаки, вважав, що в природному стані людям притаманна взаємна ввічливість, взаємопоступки та взаєморозвиток. Наведену Т. Гоббсом «боротьбу всіх проти всіх» Дж. Локк характеризував як стан виродження індивіда, відмови його від людської природи та перетворення на «шкідливе створіння» [8, с. 70-71].

Для того, щоб визнати теорію природних прав самодостатньою у процесі її реалізації, тобто у формуванні змісту права творити, потрібні певні передумови. Загальний підхід у їх формуванні витікає з філософії. Так, у філософії зазначаються необхідні передумови: 1) згода принаймні щодо засадничих моральних стандартів; 2) наявність відповідних емпіричних умов для застосування цих стандартів є добре відомими, і щодо них в істотному існує єдність; 3) цих стан-

дартів загалом дотримуються, і їх порушення мають місце лише зрідка.

За відсутності хоча б однієї умови мова йде про моральну недосконалість, яка не може бути розв'язана в рамках ідеальної теорії [7, с. 97-98], якою визнається теорія природних прав.

Неможливість визначити людську природу та відповідно виробити єдині моральні стандарти вказує на утопічність ідеї про самодостатність природних прав без їх формального закріплення.

У контексті здібності до творчості це означає, що творчі здібності матимуть прояв лише тоді, коли будуть створені умови для їх реалізації через певний правовий механізм.

Запорукою творчості є свобода. Проте свобода людини, що не співвідноситься з вимогами моральності, доцільності та суспільної користі, перетворюється у всездозволеність. Людина не може бути вільною, допоки існує у суспільстві, а її дії мають узгоджуватися з іншими членами суспільства. Відповідно свобода однієї людини закінчується там, де починається свобода іншої.

Саме тому представники зазначеної теорії Дж. Локк, Т. Гоббс у своїх роздумах про узгодження інтересів всіх індивідів приходять до висновку про необхідність досягнення компромісної* угоди у формі суспільного договору з метою уникнення «війни всіх проти всіх» [8].

Стимулюючим фактором для прояву творчості є постановка проблеми та необхідність досягнення мети або, інакше кажучи, задоволення інтересу, що обумовлений умовами життя суспільства, задовольняється знову ж таки лише соціальним шляхом, тобто шляхом вступу в певні суспільні відносини. Проте шлях

* Компромiс — угода, досягнута на основi взаємних поступок (С. И. Ожегов. Словарь русского языка «А-Я» // Под ред. д. фил. н., проф. Н. Ю. Шведовой: 13-е изд., испр. — М.: Русский язык, 1981. — 816 с.).

від декларування до формування права на творчість має свої етапи розвитку.

Права людини формувались через багаторазове повторення актів діяльності людей, повторюваних зв'язків та стійких форм відносин. У процесі людської діяльності, яка включає множинність індивідів зі своїми інтересами, потребами, цілями, неминучим є зіткнення та протистояння цих частіш за все різнонаправлених вчинків людей. Проте при всьому різноманітті вчинків та дій учасників суспільної взаємодії кристалізуються у певні стійкі форми, еталони, цінності, що здатні впорядкувати процес взаємодії людей [9, с. 218].

Тому не можна не погодитись з думкою О. І. Процевського про те, що право як універсальний регулятор суспільних відносин одночасно відображає і охороняє загальні інтереси й інтереси індивідумів, закріплюючи суб'єктивні права та обов'язки, реалізація яких призводить до виникнення правовідносин. Таким чином, право як система є вираженням певних суспільних відносин і виступає їх формою [10, с. 12-13].

Право на творчість тому й можна назвати природним або моральним, що воно відображає цінність суспільства загалом, унаслідок чого всі інші суспільні процеси, у тому числі й процес формування поглядів на право (праворозуміння) теж має відповідати цим цінностям.

При цьому, як справедливо зазначає А. Д. Машков, загалом як певна ідеалістична концепція природно-правова теорія цікава та дуже приваблива для пізнання права на творчість. Однак як теоретичне підґрунтя реальної юридичної системи вона може вважатись хибною. Це підтверджується хоча б тим, що на її основі не склалося жодної правової системи. Проте сказане не виключає позитивний вплив цієї концепції

на державно-правову практику, але це вплив концептуально-етично-філософський, а не теоретико-конструктивний, тобто такий, що забезпечує побудову реальних юридичних інститутів та механізмів [6, с. 378].

Водночас у теорії природних прав не враховано те, що по суті, право, у тому числі й право на творчість, — це історично визначена та об'єктивно обумовлена форма свободи в реальних відносинах, міра цієї свободи, форма буття свободи, формальна свобода [11 с. 130].

Ураховуючи, що творчість має прояв через активну діяльність особи, зрозуміло, що декларація свободи творчості полягає у можливості творчо діяти, реалізовувати здібності до творчості, у тому числі й у трудових відносинах.

Разом з тим механізм надання згоди суспільства або її ненадання згідно з теорією природних прав нічим не відрізняється від механізму прийняття нормативно-правових актів відповідно до теорії позитивного права. Якщо виходити з того, що питання про визнання того чи іншого права є виключно питання про легітимність, слід прийняти обставину, що формалізація природних прав є однією із стадій виникнення та реалізації того чи іншого права.

У такому контексті можна говорити про відсутність протиріч теорії природного права та теорії юридичного позитивізму, навпаки, стають очевидними їх взаємообумовленість та взаємодоповнення. Як справедливо стверджує А. М. Лушніков, ці дві теорії співвідносяться, «як зміст і форма, або, як душа і тіло» [11, с. 135].

Складова природного в змісті права на творчість як прояв найвищого ступеня справедливості та уособлення загальнолюдських цінностей виконує роль принципу права, у тому числі й трудового, втілюючись надалі в суб'єктивних

правах та юридичних обов'язках учасників трудових правовідносин.

Таким чином, щодо впливу природно-правової доктрини на розуміння права на творчість можна зробити такі висновки.

1. Природно-правова доктрина формує «первинний правовий зміст» права на творчість як природного (тобто невід'ємного права) працівника.

2. Питання про визнання природного права на творчість є питанням про його легітимність у державно-правовій дійсності певної країни, суспільства тощо.

3. Формалізація природного права на творчість є об'єктивно необхідною та обов'язковою стадією виникнення та реалізації цього природного права, на якому воно перетворюється у суб'єктивне право.

4. Наявність формально закріпленого права на творчість є свідченням його

зрілості, тобто воно є цінністю для суспільства, а відтак є врегульованим відповідно до конкретно-історичного періоду розвитку суспільства.

Підсумовуючи вищенаведене, очевидним стає та обставина, що право на творчість є похідним від права на працю та реалізується учасником трудових правовідносин через трудові права в трудових правовідносинах.

При цьому право на творчість є іманентно-природним, а отже, за певних конкретно-історичних умов може та повинно стати суб'єктивним.

Відповідно наявність таких умов обумовлює можливість визначення правової природи суб'єктивного права на творчість та його місця у системі прав та обов'язків учасників трудових правовідносин.

Список використаної літератури

1. *Генкин Б. М.* Экономика и социология труда : учеб. для вузов. – 5-е изд., доп. – М. : Норма, 2005. – 416 с.
2. Трудове право : підруч. [для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.] / В. В. Жернаков, С. М. Прилипко, О. М. Ярошенко та ін.; за ред. В. В. Жернакова. – Х. : Право, 2012. – 496 с.
3. *Лукашевич М. П.* Соціологія праці : підруч. – К. : Либідь, 2004. – 440 с.
4. Трудове право України. Академ. курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / П. Д. Пилипенко, В. Я. Бурак, З. Я. Козак та ін.; за ред. П. Д. Пилипенка. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. – 544 с.
5. *Алексеев С. С.* Общая теория права : учеб. – 2-е изд. перераб. и доп. – М. : ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2008. – 576 с.
6. *Машков А.* Проблемы теории державы і права. Основы : курс лекцій. – К. : К.І.С., 2008. – 470 с.
7. *Коллер П.* Сфера значущості прав людини. Філософія прав людини // За ред. Ш. Госепата та Г. Ломанна ; пер. з нім. О. Юдіна та Л. Доронічевої. – К. : Ніка-Центр, 2008. – 320 с.
8. *Бобровник С. В.* Компромiс і конфлікт у праві: антрополого-комунікативний підхід до аналізу : монографія. – К. : Вид-во «Юридична думка», 2011. – 384 с.
9. Проблемы общей теории права и государства : учеб. для вузов / Под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – М. : Норма, 2008. – 832 с.
10. *Процевский А. И.* Предмет советского трудового права. – М. : Юрид. лит. 1979. – 224 с.
11. Современное состояние законодательства и науки трудового права и права социального обеспечения : материалы 6-й научно-практ. конф. / Под ред. К. Н. Гусова. – Москва : Проспект, 2010. – 720 с.